նի որ և է ազգային գաղափար, մեւցնող հանդիսանար բոլոր ազգային առանձնութիւնների:

Բայց երբ այդպէս չէ, երբ եղբայրը ասում է՝ «թողեցէք ինձ իմ հաւատս, այն հաւատը որ չէ վնասում ազգային գաղափարին, և կրկին ընդունեցէք ինձ մեր ընդհանուր ընտանիքի մէջ»,— այդ տեսակ մինի համակրութիւնը տասը ուրիշների համակրութեան արժէ, որոնք երբէք առիթ չեն ունեցել հեռանալ իրանց հայրենի օջախից:

Այդ դիպուածում տասը՝ հազար արժէ:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՄՇԱԿԻ» ԱՍԱԾՆԵՐԸ ԻՐԱԳՈՐԾՎԵՑԱՆ

—

Երբ «Մշակը» դեռ սովը չը յայտնված ժամանակ առաջին անգամ ձայն բարձրացրեց մեր մէջ, թէ սով կը լինի և հրաւիրեց ժողովրդին գործ դնել նախապաշտպանողական միջոցներ սովի դէմ, ո՛չ ոք լսող չեղաւ: Երբ սովը յայտնվեցաւ և դարձեալ անդադար քարոզեց թէ, մինչև ձմեռն է, ճանապարհները կապած են և սովատանջ ժողովուրդը իրանց տեղերումն են, աշխատենք օգնել, մեր նուէրները շուտով ուղարկենք նոցա, ապա թէ ոչ գարունը կը գայ, ճանապարհները կը բացվին և սովատանջները կը թափվին մեր երկրներումը և մենք ստիպված կը լինենք նոցա պահպանել. գտնվեցան մարդիք, որոնք ծաղրեցին «Մշակին» և ուշադրութիւն չը դարձրին նրա ասածների վրայ: Ո՞րքան զանազանութիւն:...

Եթէ առաջին անգամ «Մշակի» ասածները լսէինք և ամենքս միանալով գործ դնէինք նախապաշտպանողական միջոցներ սովի դէմ, մենք հարկաւոր եղած օգնութիւնները կատարած կը լինէինք աւելի թեթև կերպով, քան թէ այժմ: Մենք այն ժամանակ պէտք է պատերազմէինք մի թշնամու, այն է սովի դէմ և կարող էինք հեշտութեամբ յաղթել քան թէ այժմ: Իսկ այժմ ստիպված ենք պատերազմել չորս թշնամու դէմ, որոնց յաղթելը շատ դժուարին է, որոնք են—սովը, մերկութիւնը, հիւանդութիւնը և գաղթականութիւնը:

Մինչդեռ սովը նոր էր յայտնված, սովատանջները օգնութիւն չը ստացան. նոքա ստիպված ծախեցին իրանց բոլոր ունեցածները, մինչև անգամ միակ հանդերձը, որից առաջ եկաւ մերկութիւնը: Ժողովուրդը չունենալով կանոնաւոր հագուստ պատսպարվելու սառնամանիքից և միւս կողմից աւելի ևս սաստկանալով սովը, և ժողովուրդը ստիպված ուտելով զանազան վնասակար առարկաներ, օրինակ, հոտած միս, արմատներ և զանազան տեսակ խոտեր և այլն, առաջ եկաւ հիւանդութիւնը, և վերջապէս ժողովուրդը հանելով վերին աստիճանի նեղութեան, սկսեց ցրուել զանազան կողմերում, որից առաջ եկաւ գաղթականութիւնը:

Ո՞վ արդեօք կարող է անցնել Թիֆլիսի մի որ և իցէ փողոցում, որ չը հանդիպէ մուրացկան—գաղթականներին, որոնք մերկ, սոված, հիւանդ և այլանդակված ողորմութիւն են խնդրում. մայրը որդուն գրկած, երիտասարդը ծերի ձեռքը բռնած և այլն շրջում են յուսահատ դէմքով: Ո՞վ որ մանաւանդ այս համբարձման օրը եղել է Թէլէթ, նա անպատճառ կը համաձայնի ինձ հետ. նա անշուշտ տեսած կը լինի ճանապարհին և նոյն իսկ Թէլէթում խումբ խումբ մուրացկաններ—զանազան կրօնի և ազգութեան պատկանող գաղթականներ:

Ահ՛ա, այժմ մեր տուած չնչին նուէրներով պէտք է հոգացվին սովեալների կերակուրը, մերկների հագուստը և հիւանդների դեղօրայքը և այլ հարկաւոր բաները, պէտք է բոլոր հոգացուին, որպէս զի գաղթականութեան առաջն առնուի, որը շատ կորստական է, մինչդեռ «Մշակի» նախկին քարոզները լսելով, մեր աւելի քիչ նուէրներովը քան թէ այժմ, պիտի հոգացվէին միայն սովեալների կերակուրը, և այդ բաւական կը լինէր: Իսկ ա՞յժմ...:

Ահ՛ա, սիրելիք, մինչև ցայժմ ինչ որ նուիրել ենք, շատ աննշան օգնութիւն ենք հասցրել ժողովրդին—սովատանջներին, այժմ պէտք է գործել միացեալ ոյժերով, որպէս զի շուտով գաղթականութեան առաջն առնվի, ապա թէ ոչ մենք մեր պարտքը աւելի կը ծանրացնենք, և մենք ինքներս մեր գլուխը աւելի կը ցաւեցնենք, ուրեմն եթէ չենք խղճում սովատանջներին, խղճանք գոնէ մեր գլուխը, եթէ ոչ ի սէր ազգի և հայրենեաց, գոնէ ի սէր մեր անձի և ընտանեաց, աշխատենք...

Կռոնոս

ՆԱՄԱԿ ՀԱԴՐՈՒԹԻՑ

—

8 ապրիլի

Այս օրվան օրս գրեթէ ամեն տեղ կարեկցութեան սէր է զարթել դէպի մեր հայ սովալլուկ եղբայրները և միշտ այդ մասին կարդում ենք մանաւանդ «Մշակ» լրագրում. Ռուսաստանի հայ հասարակութիւնները՝ մէկ կողմից առաջնորդողների աշխատութիւնով, շատ թէ քիչ, մարդասիրաբար ձգում են իրենց լումաները սովատանջների «փրկութեան գանձանակի» մէջ...

Ստորագրութիւններ են բացվում միշտ քաղաքներում. շատ քիչ անգամ և գրեթէ չենք տեսնում նոյնը բազմամարդ առատ գիւղերում ինչպիսիք են՝ հէնց մեր գիտեցածը ասենք—Թաղլարը, Տողի ձորը, Կուսապատի կողմերը, Նիժը իր շրջակայքով, Կիրռան ու Օրդուբադը իր գիւղերով, նոյնպէս Գանձակի գաւառի լեռնային գիւղերը—Փիրը, Գետաշէնը, Բանանցը, Բարսումայ ձորը և այլն. այսպէս և ուրիշ շատ գաւառականներ... Այդ նորանից է որ երևի այդպիսի մարդաշատ-հարուստ գիւղերում չը կան բարի գործողներ, ազգաշահ առաջնորդներ, ազգի ցաւերը թեթևացնելու աշխատող հոգևոր հայրեր. իսկ գիւղացիների մասին կարելի է ասել, որ նորանց դռնից, ինչ ազգից էլ որ լինէր, աղքատը դատարկ ձեռքով չէ հեռանում...

Ժամանակի այսպիսի անհեղ տագնապում, քանի որ սովը բռնկալում և հետապէս անասելի զոհեր է տանում Վ.անի կողմերից, Հայաստանի սրտից, այդ սիրտը դարերով անարատ պահպանող հայերից, հասարակ մարդկանց մէջ մարդասիրական զգացմունք ու կարեկցական սիրտ շատ է երևում, քան հոգևոր հայրերի. Ո՞վ է արհամարհում խօսքը, եթէ գերադասում են տրխագործ գիւղացու ողորմածասրտութիւնը իր քահանայից (ի հարկէ, խօսքս գիւղացիների վրա է). Գիւղացին մեծ մեղք է համարում աղքատին ողորմութիւն չը տալը...

Այս ցաւալի հանգամանքն էլ մի կողմից ստիպեց ինձ մեր տէրտէրներից բան յուսալը մի կողմ դնել ու ընկնել մեր վաճառական ու արհեստաւոր դասի մէջ, նորանցից օգնութիւն խնդրելու Վ.անի կողմերի սովատանջ հայերի համար.

Այդ էլ դժբաղդաբար ինձ չը յաջողվեց ցանկացածին չափ, ըստ որում այն...թ... քաղաքի ամենահարուստ սարսափելի ագահութիւնը այստեղ էլ երևում է մեր «ես—ամոլ» Բաղդասարների մէջ...

Մեր գիւղի նորաբաց ուսումնարանի թոթովախօս աշակերտներն էլ մասնակցեցին, նրանք ուսուցչի առաջարկութիւնով իրենց մէջ ժողովեցին եօթն րուբլ յիսուն կոպէկ յօգուտ սովատանջների. Այս մանաւանդ շատ ուրախ երևոյթ է. բարեմիտ ուսուցիչը նրանց հէնց մանկութիւնից սովորեցնում է օգնութիւն հասնել իրենց կարօտեալ եղբայրներին...Այս փոքրիկներից հապա չեն ամաչում մեր լոլոյափառ խօսրովներն ու չատախօս Բաղդիները...

Վերջը շնորհակալութիւն յայտնելով ստորագրող բանիմաց Հադրութու հասարակութեան, խնդրում եմ, յարգոյ խմբագիր, ընդունէք մեր մասնաւոր ժողովքը և տպագրէք սոյն յօդուածը ստորագրողաց ազգանունանց հետ ձեր լրագրի յաջորդ համարում ի գիտութիւն և ի միամտութիւն.

Ահա ստորագրողաց ազգանունները՝ Աւագ Խախանեանց 5 ր., տ. Թամամ Խախանեանց 1 ր., Հայրի Խախանեանց 2 ր., տ. Մինայ Խախանեանց 2 ր., տ. Աղիզզիւլ Յակովբեանց 1 ր., տ. Անուշ Յակովբեանց 1 ր., Աղէքսանդր Մ. Յակովբեանց 1 ր., Խայթայի Յակովբեանց 2 ր., Գուլի Մ. Յակովբեանց 1 ր., Սերգէյ Գանջումեանց 1 ր., Մահտեսի Աւետիս Առաքելեանց 1 ր., Մարգարէ Նարինեանց 2 ր., Մկրտիչ Գազարեանց 60 կ., Յակովբ Արզարեանց 1 ր., Անդրէաս Թունեանց 1 ր., Աղապարոն Ն. Յակովբեանց 1 ր., Մի ոմն 10 կ., Օհանջան Բալեանց 10 կ., Նիկոլայ Կափեանց 1 ր., Միրզաջան Մ. Յակովբեանց 1 ր., Արզումն Աւետիսեան Նարինեանց 5 ր., Առաքել Հայրապետեանց 1 ր., Աթայ Ն. Ասրեանց 1 ր., Մկրտիչ Աբալեանց 1 ր., Գասպար Ա. Մելքումեանց 1 ր. 20 կ., Յակովբ Կոլջայեանց 1 ր., Սէին Հայրեանց 50 կ., Պօղոս Մայիլեանց 1 ր. 35 կ., Աթայ Բաղդասարեանց 20 կ., Աւանէս Աբալեանց 1 ր., Ա. Արզումանեանց 1 ր., Աւետիս Մուրադեանց 1 ր., Մարգարէ Ա. Խուբլարեանց 1 ր., Առուշան Մկրտչեանց 1 ր., Յարութիւն Արդարեանց 25 կ., տ. Շուշանիկ Արարատեանց 1 ր., ուսուցիչ Աղէքսանդր Արարատեանց 1 ր., տեղւոյս Թարգմանչաց դպրոցի աշակերտների կողմից 7 ր. 30 կ.: Ընդամենը գոյացաւ 53 ր. 80 կ., որ և խնդրում եմ հասուցանէք ուր հարկն է.

Աւագ Խախանեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Հաւատաւոր աղբիւրներից մեզ հաղորդում են, որ «Մշակի» 89 համարում հրատարակված «Հայոց թատրոն» վերնագրով պ. Շ. Կ.-ի յօդուածի մի քանի կէտերը, յօգուտ պ. Սուքիասեանցի տուած ներկայացման վերաբերութեամբ, սխալ են. Օրինակ, պ. յօդուածագիրը ասում է, թէ «ես շատ կարծէքաւոր եմ յիշեալ ընծաների ուղիղ նշանակութեան մասին, և թէ նոր լեզուների ասելով, այսօր պիտի հետ դառնան այդ ընծաները մի և նոյն մագազինը». Պ. Շ. Կ.-ի կարծիքը փարատելու համար և համոզելու նրան, որ պ. Սուքիասեանցի ստացած ընծաները յետ չեն դարձել մագազին, խորհուրդ ենք տալիս նրան դիմել ամենայն օր պ. Սուքիասեանցին, որը պատրաստ է

նոյն ձայն. դա եկեղեցու զանգակի ձայնն էր. Երևի, առաւօտեան ժամը դեռ չէր վերջացել. Ըսկսեալ այն օրից, որ նա թողեց վանքը և հեռացաւ աբեղաների միաբանութիւնից, այդ առաջին անգամն էր, որ Աստուծոյ տան հրաւէրքի ձայնը այնպէս քաղցր կերպով հնչեց նրա ականջներին. Քարացած սիրտը լցվեցաւ մի սրբազան ջերմեռանդութեամբ, նա դիմեց եկեղեցին, որի շէմքի վրա տասն տարուց աւելի ոտք չէր կոխել.

Նա զարմացաւ. Այդ ինչ պարզ, այդ ինչ անշուք եկեղեցի էր. Ոչ բեմ, ոչ սեղան, ոչ զարդարած տաճար, ոչ ոսկեզօծ պատկերներ, ոչ արծաթեայ խաչեր և ոչ թանգագին զգեստներ չը կային այնտեղ. Նա զուրկ էր հայկական եկեղեցու բոլոր շքեղութիւններից. Մինչև անգամ դպիրներ, սարկաւագներ և տիրացուներ չէին երևում. Երկու պատկերներ միայն տեսաւ այնտեղ. մէկը Յիսուս Քրիստոսի պատկերը, միւսը սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի պատկերը, երկուսն էլ հասարակ սև շրջանակի մէջ դրված.

Ժողովուրդը նստած երկայն նստարանների վրա այր և կին միասին, իւրաքանչիւրը ունէր ձեռքում մի փոքրիկ երգարան. Քահանան կանգնած ամբիոնի վրա, սուրբ գիրքը առջևը դրած, քարոզ էր կարդում. Նա իր հագուստով չէր զանազանվում հասարակ ժողովրդից. Նրա քարոզը այնքան պարզ, այնքան հասկանալի էր, որ բոլորը հասկանում էր Վ.արդանը. Ինչպէս մի վտակ, բղխած կենդանի և մաքուր աղբիւրից, Աստուծոյ խօսքը հոսում էր նրա բերանից. Նա բացատրում էր սուրբ գրքի այն խօսքի իմաստը, թէ «քո ճակատի քրտինքով պէտք է վաստակես քո հացը». Վ.արդանը զարմանում էր քահանայի բացատրութիւնների վրա. Այդ խօսքի իմաստը մինչև այնօր Վ.արդանին հասկացրել էին այն մտքով, որ դա մի անէծք էր, որով Աստուած դրօշմեց նախաստեղծ մարդու ճակատը, որ տարածվում էր նրա ամբողջ սերունդի վրա. Իսկ այժմ հասկանում էր, որ դա մի խրատ էր, որ խլում է մարդուց ծուլութիւնը և պահում է նրան անվատակելի, աշխատասէր ինքնագործունէութեան մէջ.

Քարոզը վերջացաւ. Բազմութեան միջից վերկացաւ մի հասարակ գիւղացի, և քարոզի մտքի համեմատ, յանպատրաստից կարդաց մի աղօթք. Նա խնդրում էր Աստուծուց, որ շնորհէ իրանց առողջութիւն, խելք և զօրութիւն, որ կարողանան գործել, աշխատել և արդիւնաւորել նրա ստեղծած երկիրը, որ բովանդակում է իր մէջ անսահման բարիքներ.—«Այդ ինչ աղօթք է, մտածում էր Վ.արդանը,—այդ ինչ շահասէր մարդիկ են. դրանք հոգու համար ոչինչ չեն խնդրում, միթէ դրանք գերեզմանի միւս կողմում ոչինչ սպասելիք չունեն, և խնդրում են միայն այն, ինչ որ պահանջում է մարմինը, ինչ որ պահանջում է իրական կեանքը».

Աղօթքը վերջացաւ. Բոլոր բազմութիւնը՝ այր և կին, ծեր և մանուկ, միաձայն սկսեցին երգել մի երգ. Նրա բովանդակութիւնը առած էր Սաղմոսի հետևեալ տողերից. «Շատերը ասում էին, թէ ով ցոյց կը տայ մեզ Տէրի բարութիւնը. Մեզ վրա ծագեց Քո երեսի լոյսը, և մեր սրտերին ուրախութիւն շնորհեցիր. Ցորենի, գինիի և ձէթի պտուղների առատութիւնով լիացրիր մեզ».

—«Դարձեալ նոյն նիւթական նպատակը...մըտածում էր Վ.արդանը,—դարձեալ հոգեկան ոչինչ չը կայ...Մշակ մարդը երգում է երկրի առատութիւնները, որ մշակել էր իր ձեռքով, որ շնորհել էր նրան Աստուած. Զարմանալի է, ինչպէս այդ մարդիկը յարմարացրել են կրօնի վերացականութիւնը իրական կենցաղավարութեան պահանջների և պայմանների հետ»..

Բայց ինչ գեղեցիկ երգ էր այդ, որին ներդաշնակում էին երգեհոնի անոյշ հնչիւնները. Որքան քաղցր, որքան սքանչելի եղանակով թռչում էր նա հարիւրաւոր մարդկանց բերանից. Վ.արդանին այնպէս էր թւում, թէ մարդերի ձայնը, միացած անթիւ սերովբէների մեղեդիների հետ, վերամբառնում էր դէպի Յաւիտենականի աթոռը. Նա իր կեանքում առաջին անգամն էր լսում մի այսպիսի սրբազան երաժշտութիւն.

Ժամերգութիւնը վերջացաւ. Ժողովուրդը սկսեց դուրս գալ եկեղեցուց. Այժմ նոյն ամբիոնի վրա որտեղից քահանան քարոզ էր կարդում, կանգնեց վարժապետը, և նոյն նստարանների վրա, ուր ծնողները երգում էին, աղօթում էին, այժմ շարվեցան նրանց զաւակները. Աղջիկ և տղայ, խառն միմեանց հետ սկսեցին լսել վարժապետի դասախօսութիւնը.—«Միթէ այդ դպրոց է եղել, մտածում էր Վ.արդանը,—միթէ եկեղեցին միացրել են դպրոցի հետ. Ա՜խ, այդ ինչ խնայող մարդիկ են, որ չեն կամեցել դպրոցի համար առանձին շէնք կառուցանել. Այստեղ ևս դարձեալ նիւթականութիւն».

Բայց վարժապետի դէմքը բաւական ծանօթ էր երևում Վ.արդանին. Միթէ դա տէր Մարտիրոսը չէր. Երեսի գծագրութիւնը, հասակը և մինչև անգամ ձայնը նրան շատ նման էին. Իսկապէս նա էր, թէև քահանայ, բայց աշխարհականի հագուստով. Վ.արդանը դժուարանում էր իր աչքերին հաւատալ. Միթէ դա այն մարդն էր, որ այնքան թշնամի էր դպրոցի, որ այնքան հոգսեր և ցաւեր պատճառեց պ. Սալմանին, իսկ այժմ ինքը կառավարում էր մի կանոնաւոր դպրոց. Միթէ դա նոյն քահանան էր, որ եկեղեցու խորհուրդները փողով էր վաճառում և անդադար մտածում էր իր «ապառիկների» վրա. Այդ երկրայութիւնները այն աստիճան պաշարեցին Վ.արդանին, որ նա չը կարողացաւ զսպել իր հետաքրքրութիւնը, և մօտենալով, հարցրեց.

—Տէր հայր, դուք ինչ արեցիք ձեր ապառիկների հետ.

Քահանան յիմարի տեղ դնելով անծանօթ երիտասարդին, խիստ սուր կերպով նայեց նրա երեսին և ոչինչ չը պատասխանեց, միայն հասկացրուց թէ շուտով զանգակը կը տան և իր դասը վերջացած կը լինի. Նրա դասը բնական գիտութիւններից էր, այդ նոյնպէս ոչ սակաւ զարմացրուց Վ.արդանին. Քահանայ, աստուածաբան և մի և նոյն ժամանակ բնագէտ,—դա, իրաւ, որ զարմանալի էր.

Վ.արդանը չը սպասեց մինչև դասի վերջանալը և դուրս եկաւ եկեղեցուց, լաւ ևս է ասել՝ դպրոցի բակը. Այստեղ նա ոչ մի գերեզման չը տեսաւ, որպէս սովորաբար լինում է հայոց եկեղե-